

Morala elementară – interogații și implicații –

Nu e nevoie de douăzeci de ani bătuți pe muchie ca să vezi cum își schimbă oamenii părerea asupra lucrurilor celor mai serioase ca și asupra celor care li s-au părut cele mai sigure și cele mai adevărate.

La Bruyère, *Caracterele*, XII, 94

A te interoga astăzi asupra locului ocupat de morală în viață, iată ceva ce pare de la sine înțeles. Că nu este așa, ne-o demonstrează chiar continuarea simplă a întrebării care ne vine în minte în mod firesc: nu numai locul din propria-ne viață, ci și de cel avut de morală în comunitatea în care, prin forța împrejurărilor ne-am născut și trăim, sau, lărgind sfera, de topos-ul moralei în societatea în care ne-a fost dat să suportăm rigorile și constrângerile unui anumit etos. S-ar putea uita, într-un asemenea moment luarea în seamă, tot pentru a evalua importanța moralei, a ceea ce numim un anumit *mod de a fi* al nostru în lume și în viață? Altfel spus modul de viață nu exprimă cumva, chiar calitatea și locul moralei din toate aceste instanțe? Oricum, când ne gândim la *acest* loc, nu putem eluda nici alte entități din același

registru. Este de presupus că, majorității consistente de oameni ar dori ca morala să joace un loc *central*, sau unul *semnificativ* sau unul *important*, mai ales în societate și în stat și, cu toate acestea, aceleași grupări omenești să constate dezamăgite că *ar vrea*, dar acest deziderat să nu poată fi realizabil.

Explicația cea mai des întâlnită s-ar putea să nu fie foarte departe de adevăr, anume că, nu valorile morale sunt dominante în societate, că nu ele alcătuiesc nucleul tare al modului de viață contemporan, ci alte clase și tipuri de valori. Deloc fără temei sunt numite ca fiind centrale în preocupările majore ale oamenilor valorile puterii, ale influenței și ale marketingului (cele politice și cele economice) cele ale plăcerii și ale agreabilului (legate de vital și estetic), cele ale cunoașterii și raționalizării vieții (știința, tehnologia informației și managementul). Îndreptățit, s-ar putea zice și în acest context: nimic nou sub soare. Căci, în situații similare, atât de bine consemnate în opera marilor moraliști de la Teofrast, Seneca, Epictet, Marc Aurelian și până la Montaigne, Pascal, La Bruyère, La Rochefoucauld, Alain, Emerson sau Cioran, „vina” pentru locul „minor” sau „marginal” ocupat de morală a fost pusă, mai mereu, pe ceva exterior vieții etice și conștiinței individuale. Adică, simplificând puțin lucrurile, dar nu în detrimentul adevărului, „vinovate” pentru precaritatea și vulnerabilitatea moralei, pentru neputința ei de a se impune într-un loc privilegiat în viața cea largă a condiției umane sunt instanțe precum: *ceilalți* cu slăbiciunile și fragilitățile lor inerente; *moravurile* (și, evident, năravurile) minate de arbitrarul și relativism; *psihologia publică* și *mentalul colectiv* – realități dinamice și imprevizibile caracterizate inextricabil ca fiind locul de rezidență al „relelor și păcatelor”, al

manifestării nestingherite a egoismului și lăcomiei, a inconstanței și nestăpânirii în purtare, a lașității și ipocriziei, a orgoliilor și vanităților fără de noimă, dar și fără de sfârșit. Poate fi însă oricând un loc deosebit pentru omul moral capabil de virtuți excepționale. Tot ce se poate spera este ca – în acest spațiu – alcătuit din cei cu adevărat înțelepți, din cei cumpătați, din cei drepți și din cei curajoși – să locuiască câți mai mulți. Niciodată, decât ca aspirație utopică, toți. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, oricine poate foarte ușor observa însă că, în toate marile sisteme filosofice, de la Socrate-Platon-Aristotel, trecând prin Kant și ajungând la Nicolai Hartmann sau Henri Bergson, pentru a da doar aceste exemple ilustre, *etica*, nu joacă un loc periferic, din contră. Perfect explicabil prin chiar originea, de necontestat în Socrate, a reflecției etico-filosofice din spațiul european de cultură. Etica este, știm bine acum, în cazul maestrului lui Platon, începutul, centrul și limanul interogației, prin gândire, despre „*cum trebuie să trăim*”: plecând de la premisa că „știm, că nu știm”, cunoscând apoi, pe această bază, Binele prin rațiune, și neuitând niciodată că suntem răi, cu adevărat, numai din ignoranță. Nu spunem deloc o noutate când consemnăm – prin cei înainte menționați – un loc privilegiat al eticii. Ea se află în postura de a încorona un sistem original de gândire. Aceasta se produce, cel mai adesea, evident și explicit, prin strădania filosofilor de a oferi o *rațiune practică* întregii lor construcții speculative. Mulți au putut să interpreteze această situație, ca fiind sinonimă cu admiterea eticii într-o paradigmă a evoluției umanității, care debutează, în chip necesar, cu teoria cunoașterii, dar care nu se poate întregi și împlini decât printr-o teorie a Binelui și/sau a

moralei. Expresia cea mai simplă, dar credem, că și cea mai adecvată pentru a reda acest parcurs sună astfel: nu știm doar pentru a ști, adică, doar de dragul cunoașterii, cum se spune, ci, știm pentru a învăța cum ar trebui să trăim. Se înțelege că este absolut necesar să includem aici și cum anume este potrivit și demn să ne raportăm la inevitabila moarte. De altfel, celebrul enunț logic (Toți oamenii sunt muritori / Socrate este om / Socrate este muritor) redă schema elementară a raționamentului clasic din logica formală aristoteliană, dar, totodată, acest raționament poate fi considerat și primul element al teoriei etice: trebuie să învățăm cum trebuie să trăim pentru că suntem oameni, suntem înzestrați cu rațiune, putem alege între virtute și viciu, suntem responsabili pentru actele și faptele noastre („suntem părinții faptelor noastre după cum suntem părinții copiilor noștri” – spunea Stagiritul) și, în fond, nu suntem decât simple ființe muritoare.

Am adus în prim-plan aceste două idei simple – locul moralei în viață, adică în istoria mare și-n cea mică a oamenilor, pe de o parte, și pe de altă parte, identificarea elementelor constitutive atât ale eticii ca teorie, cât și ale moralei, ca obiect al teoriei – motiv, pentru noi cel puțin, clar și evident: cine reușește să urmeze marile teorii etice *este* o ființă morală demnă de respect și admirație, iar cine locuiește în etic – evitând în chipul cel mai firesc cu putință formalismul conformist sau ostentația moralizatoare – poate lărgi, alături de alții ai domnia lui, fruntariile moralității, mărinzind totodată, și *locul moralei* în cuprinsul tensionat al valorilor sociale și spirituale. E de presupus atunci că acest loc este augmentat prin valori-virtuți precum: curaj în detrimentul

lașității; cumpătare, prudență, măsură și nu nesocotință, nestăpânire și cădere în hybris; încredere, bună-voință și generozitate și nu suspiciune, rea-credință sau invidie plină de răutate; fidelitate și grațitudine, compasiune și iertare, în opoziție cu nerecunoștința și infidelitatea, cu fără-de-mila și intoleranța neiertătoare. Căci, în fond, ceea ce se numește prin expresia *locul moralei* în lume și printre semeni, este un sinonim deplin al spiritului pacific, al reciprocității binevoitoare, dar și a bucuriei simple, dezinteresate, pentru că *ceilalți* au parte de ceea ce ei merită: tratament egal și demnitate; dăruire și sacrificiu manifestate atunci când *au* nevoie.

Putem, prin urmare, spune că există o frățietate de fundament între etică – teoria care *recomandă* – și morala-istanța care *comandă* cum trebuie să trăiești în registru etic. Dacă toată lumea ar respecta și urma cu strictețe normele și prescripțiile etice formulate ca recomandări imperative, imoralitatea ar fi un fapt de irealitate. Ceea ce nici măcar nu poate fi luat în calcul pentru că ar nesocoti, printre altele, datele constitutive ale naturii umane. Or, tocmai pentru că nu suntem sfinți, ci simpli oameni, face ca morala să poată fi considerată ca o entitate *necesară* pentru orice societate particulară, fără nicio excepție. Dar, frățietatea de care vorbeam mai sus – dintre a gândi *ce* este binele, datoria, drepturile sau responsabilitățile și *a fi* într-adevăr bun, a-ți face datoria în chip deplin și necondiționat, a respecta drepturile universale ale omului, a fi liber și prin aceasta răspunzător de tot ce făptuiești – ne obligă să formulăm și alte propoziții aflate în același registru de generalitate. Prima dintre ele. Teoriile etice standard – includem aici toate

variantele *deontologismului*, se înțelege, întâi de toate, kantianismul, *utilitarismul*, cu cele patru variante ale sale (*acțional, al normei, al preferinței, al bunăstării*), *eticile virtuții și ale binelui* (aristotelice și nearistotelice) și, deloc la sfârșit, *etica grijii* – au definit, într-un fel sau altul, același obiect de fond care, din perspectiva unei operații strict cognitive, poate fi numit: *elementele primare* ale moralei ca fenomen obiectiv și ale moralității ca stare și ca prag de ordin subiectiv. În fapt, ori de câte ori s-a pus problema conceptualizării *moralei ca morală*, decupând părțile ei constitutive într-un întreg autonom – separat față de magic, mitic, religios, dar și față de util, estetic, juridic sau politic – s-a ajuns, inevitabil, să fie identificate *elementele* prime ale moralității, văzute atât *ca act al conștiinței*, cât și totodată, *ca fapt de viață*. Sună atât de banal, acum, să constăți, de pildă că, morala elementară este pentru iudeul Vechiului Testament, *fapta* în acord deplin, fără niciun rest, cu poruncile Decalogului și cu cele 613 comandamente ale Torei; că actul moral elementar începe la Socrate-Platon-Aristotel, prin cunoașterea rațională, singura care poate garanta identitatea binelui cu adevărul; că înțeleptul stoic atinge prin ataraxie starea morală elementară; că pentru creștinul originar, paradigmatic, morala elementară este perfect suprapusă cu sfințenia elementară și că, ambele sunt derivate integral din imitarea prin credință a patimilor lui Hristos; că pentru Hobbes morala elementară este sinonimul depășirii prin contractul social a stării de natură (în care viața omului este singuratică, săracă, urâtă, sălbatică și scurtă); că pentru Rousseau, morala elementară este un compus adânc înrădăcinat în natura umană, prin intermediul a două valori – mila și iubirea – anterioare

rațiunii; în fine, că, pentru Kant, morala pură, morala elementară este sinonimul „practicului”, deci, în termenii aceluiași autor, „a tot ceea ce este posibil în domeniul libertății”; și, mai precis: primește un conținut moral deplin numai acea faptă a unei ființe raționale care îndeplinește, simultan, două condiții, ambele obligatorii: acordul cu imperativul categoric și respectul necondiționat pentru legea morală în sine.

Pe bună dreptate s-ar putea obiecta la cele afirmate până acum că toate aceste aserțiuni sunt lucruri arhicunoscute. Nu numai că nu contestăm acest adevăr, dar înțelegem să-l și întărim, spunând, în plus, că din punctul de vedere al istoriei teoriilor etice majore nu se poate să nu observăm o certă coerență și consistență logică a acestora în problemele fundamentale. Probabil că, așa ceva l-a determinat, de exemplu, pe eticianul australian contemporan Peter Singer să constate, oarecum uimit, că, dincolo de un anumit tablou, la prima vedere descumpănitor al construcțiilor sistematice din gândirea etică universală – tablou care poate fi generator de confuzii pentru un necunoscător – se conturează, în fapt, nimic altceva decât un conflict recurent, insolubil, între, pe de o parte, o etică bazată pe *reguli ale corectitudinii* și, pe de altă parte, o etică întemeiată pe *consecințe*. Ce este relevant în acest context? Că orice încercare de descriere, de explicare și/sau interpretare a naturii eticii ne dezvăluie două fețe ale aceluiași obraz: trebuie să trăim, fie admitând ca fiind importante datoriile, obligațiile, regulile, fie acordând același rol, consecințelor actelor și faptelor omenești. Dar, și într-un caz și în celălalt este vorba de o teorie etică, în care este conținută ideea că, în primă și ultimă analiză, referentul principal este *moralitatea*, deopotrivă, atât a regulii cât și a faptei.

Cuprins

Morala elementară – interogații și implicații	5
I. Morala elementară și fundamentele etice ale iudeo-creștinismului	19
1. Temeiurile moralei deschise și avatarurile societății deschise	19
1.1. Ideea de morală deschisă – o provocare pentru condiția umană.	19
1.2. Ideea de societate deschisă și de morală deschisă la Karl Popper și Henri Bergson ..	24
2. Câteva implicații și nevoia de responsabilitate.	46
II. Înțelepciunea activă – temeii și finalitate a moralei elementare	57
1. Ipoteza și cadrul problematic al temeii	57
2. Intelectualul public și unitatea morală a vieții sale	66
3. Virtuțile morale – criteriu necesar în evaluarea unității vieții de intelectual	75
III. Morala și stânga culturală: Nicolae Bellu	99
IV. Înțelepciunea activă și stânga culturală: Ion Ianoși	132
	473

V. Elementaritatea morală a unui gânditor	
de stânga: Radu Florian	165
VI. Etica politică și elementaritatea morală a	
vieții publice: Mihail Manoilescu	179
VII. Spațiul public și morala elementară	203
1. Interogații necesare	203
1.2. Dincolo de exces și violență	216
1.3. În ce (mai) putem crede ?	227
1.4. Ce merge bine ?	231
2. Stări, praguri, virtuți	235
2.1. Creativitatea răului: ticălosul	235
2.2. Creativitatea și spontaneitatea binelui:	
curajul	247
2.3. Culpabilitatea: sentiment și valoare	
morală	254
2.4. Indiferența și cinismul	260
2.5. Fețele servilității	268
2.6. Răbdarea activă	277
2.7. Stări și destine colective: despre sași,	
morală și tăcere	289
2.8. Simplitatea ca virtute	298
VIII. Cazuri și exemple: înțelesuri	309
1. Elementaritatea morală a dadaismului:	
Tristan Tzara	309
2. Moralitatea elementară și <i>Întoarcerea</i>	
<i>huliganului</i> : Norman Manea	327
3. Miracolul iubirii și al vieții în vremea	
Shoah-ului: Iacov Tihman	336

4. Eclipsele istoriei și indestructibilitatea moralei elementare: Matei Gall	348
5. Iudaism și creștinism la Alexandru Șafran în viziunea lui Carol Iancu	362
IX. Dimensiuni estetice și situații morale elementare în literatura română	377
1. Vicii active și virtuți vlăguite în <i>Ciocoii vechi și noi</i>	377
2. Moralități elementare în <i>Viața la țară</i>	392
3. Opacitate și transparență morală în <i>Întunecare</i> .	406
3.1. Viața ca valoare - reper	406
3.2. Ciclul întunecare – deșteptare și rostul său: morala elementară	415
4. Elementaritatea morală a prieteniei în <i>Toate pânzele sus!</i>	428
X. Viața ca libertate și datorie	441
XI. O mărturie	450
Indice de nume	463